

BİR YÜZÜĞÜN ÖYKÜSÜ: ZİHGİR

Filiz Nurhan ÖLMEZ¹, Halit ÖZDAMAR²

ÖZ

Türkler için bir ata sanatı olan okçuluk, geçmişte savaş ve avcılık, günümüzde ise spor alanında önemli bir dal olarak varlığını sürdürmektedir. Okçu kavimlerden olan Türkler ok ve yayı zaman içerisinde özel mühendislik yöntemleriyle mükemmelleştirmişlerdir. Türklerde egemenlik simgesi olan ok ve yay imgeleri çetirlerde ve sikkelerde kullanılmıştır. Türk okçuluğunun en iyi belgelendirilmiş dönemi Osmanlı okçuluğudur. Osmanlı'da okçuluk sadece bir savaş sanatı olarak kalmamıştır, 15. yüzyılın başından itibaren aynı zamanda sistemli bir şekilde kurumsallaşmıştır. Okçulukta, ok ve yay dışında, kullanımı kolaylaştırmak ve güvenliği artırmak için kullanılan yardımcı araçlardan zihgir aynı zamanda değerli taşlarla süslenen bir takı olarak önemli donatılar arasında günümüze kadar gelmiştir. Bazı okçuların onu uğurlu kabul edip hiç çıkarmadıkları bilinmektedir. Türk okçuluğunda önemli bir yeri olan zihgir, ok atışı sırasında parmak boğumunu yaralanmalardan korumak amacıyla sağ elin başparmağına takılan atış yüzüğüdür. Diğer adları, Osmanlıca zingir, zehgir veya şast olan yüzük, Arap kaynaklarında küşibân, İran kaynaklarında yüksük anlamına gelen engüştvane olarak da bilinmektedir. Bu çalışmada; okçuluk ile ilgili yapılan yayınlarda, tarihi buluntularda Türk okçuluğunun izleri aranmıştır. Kısa yaylı Türk okçuluğunun zorunlu gereçlerinden biri olan zihgir, yapısal açıdan incelenerek bir atölye çalışmasıyla modellemesi yapılmıştır. Zihgirin uygulamı özellikleri ile kullanım biçimi hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda bir donatı olan zihgir, müze ve derlemlerdeki, minyatürlerdeki örnekleri üzerinden sanatsal değeri açısından irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zihgir, Ok, Okçuluk, Geleneksel sanatlar, Kemankeş, Yüzük

Ölmez, Filiz Nurhan. ve Özdamar, Halit "Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir". *idil* 6.33 (2017): 1555-1579.

Ölmez, F.N. ve Özdamar, H. (2017). Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir. *idil*, 6 (33), s.1555-1579.

¹ Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, filnurol(at)gmail.com

² Öğr. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksek Okulu, ozdamarhalit(at)hotmail.com

THE STORY OF A RING: ZİHGİR

ABSTRACT

The archery that is an ancestor art for the Turks continues to exist for war and hunting in the past, in case nowadays as an important branch in the field of sports. The Turks, which was one of the Archer tribes, are perfected bow and arrow over time using special engineering techniques. The image of bow and arrow, which is the symbol of Sovereignty in Turks, has been used in canopies and coins. The best-documented period of Turkish archery is Ottoman archery. Archery in the Ottoman Empire not only considered as a martial art, but also it has been institutionalized in a systematic way from the beginning of the 15th century. Zihgir also, that is one of the supporting tools except bow and arrow that can be used to improve security and to ease its use, can be seen today among the important accessories as a jewelry decorated with precious stones. It is known that some archers accept it as auspicious and never take it off. Zihgir, that takes an important place in Turkish archery, is the shot ring is attached to the thumb of the right hand during shoot an arrow at in order to protect knuckles from his injuries. The archer ring, that has other names are zingir or şast in Ottoman Turkish, is known as küştüban in Arabic literatures, and engüştvan in Persian literature meaning thimble. In this paper, traces of Turkish archery are searched in publications about archery and in historical findings. Zihgir, that is the mandatory tool of short bow Turkish Archery reviewed a structural point and examined modeling with a workshop. It is given information about the use of zihgir and the technical specifications of it. Zihgir, which is an accessory at the same time, is explicated in terms of artistic value through examples in museums, collections, and in miniatures.

Keywords:. Ring of archer, Arrow, Archery, Traditional arts, Archer, Ring

1. Giriş

Okçuluk, Türkler için ata sanatıdır. Ok ve yay kullanılarak yapılan okçuluk, geçmişte savaş sanatı ve avcılık, günümüzde ise spor alanında önemli bir dal görüngüsüyle varlığını sürdürmektedir. Önceleri, sadece yay, kırı ve ok okçuluğun esas unsurları iken değişen teknoloji ve yeni buluşlar ile daha varsıllaşarak gelişimini sürdürmüştür.

Okçuluk insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar inmektedir. *Okçu kavimlerden* olan Türkler, bozkır koşullarının yarattığı kendine özgü bir toplumsal yaşam biçimi geliştirmişlerdi. Bu yaşam biçiminin en temel unsurları taşımacılık için at, barınma için çadır, savunma ve geçim sağlamak için de ok ile yaydır. Bozkırda yaşayan insanlar için atın seçimi, bakımı ne kadar önemli ise ok ve yayın gereç seçimi ve kalitesi de o derece önemlidir. Çünkü yenmek, kazanmak, güvende olmak gibi yaşamsal öğeler direkt olarak okçuluk ile ilgilidir. Türk toplumlarında yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olan *okçuluk*, çeşitli biçimlerde gelişerek ve değişerek günümüze kadar gelmiştir (Yücel, 1999: 1, 2; Yücel, 2015: 1, 2, 12).

Okçuluğu yaşamlarının parçası haline getirmiş olan toplumlara bakıldığında kendilerine özgü ok ve yay ürettikleri görülür. Ok ve yayın gerek kullanımında gerek yapımında yararlanılan gereçlerde toplumların birbirlerinden etkilendikleri, bazı eksikliklerin giderildiği ve geliştirildiği bilinmektedir.

Göktürk alfabesinde bulunan harflerden biri *ok* işaretidir ve *ok* veya *ko* şeklinde okunur. Oğuzlar'ın iki kolunun adı Üçoklar ve Bozoklardır. Türklerde ok ve yay egemenlik simgesidir. Türkler, ok ve yay simgelerini çetirlerinde¹ ve sikkelerinde kullanmışlardır. Göktürklerde ok, bağımlılığı ve esareti, yay ise kendisine bağlanı ve üstünlüğü gösterirdi. Kağanın yönetiminde bulunan boylara ok göndermesi, *boyların kendilerine yardıma gelmesi için çağrı, davet* anlamını taşıyordu. Moğolların bir hastayı kurtarmak için göge doğru ok attıklarını anlatan kayıtlar vardır. Ok ve yay yüklenen bu simgeler Selçuklularda ve Osmanlılarda da devam etmiştir. Osmanlı sultanlarının betimlemelerinde, ellerinde ok ve yay bulundurmaları yine bu durumun örneklerindendir (Mustafa Kani Bey, 2010: XIX; Turan, 1945: 309-312, 316; Yücel, 1999: 13, 14).

Okçulukta, ok ve yay dışında, kullanımı kolaylaştırmak ve güvenliği artırmak için bazı önemli yardımcı araçlar da kullanılmaktadır. Bu araçlardan şast veya zihgir ya da zehgir aynı zamanda değerli taşlarla süslenen bir takı olarak önemli donatılar arasında günümüze kadar gelmiştir. Bazı okçuların uğurlu kabul edip hiç çıkarmadıkları bilinmektedir.

Hız. Muhammed (S.A.V) ve arkadaşlarının yay çekip ok atmak konusunda usta olduğu bilinmektedir. Peygamberimiz, ok atmanın ibadet olduğunu hadislerinde bildirmiş ve düşmana karşı devamlı uyanık olmayı tembihlemiştir. Peygamberimiz, torunları Hasan ve Hüseyin'e de ok atmayı öğretmiştir. Mustafa Kani Bey (2010: XX) şast veya zihgir de denilen ok atarken yaralanmaması için parmağa geçirilen yüzüğü ilk keşfeden ve yapan kişinin Peygamberimiz olduğunu belirtmektedir.

Bir spor dalı olarak bugün varlığını sürdüren Türk okçuluğunda zihgir kullanımının yaygınlaştırılması ve yeni kuşaklara aktarılması önemlidir. Bu çalışmada; Türk okçuluğunun zorunlu gereçlerinden ve değerli takılardan biri olan zihgir müze ve derlemlerdeki, minyatürlerdeki örnekler üzerinden incelenmiş, zihginin uygulamın özellikleri bir atölye çalışması ile canlandırılmış ve kullanım biçimi irdelenmiştir.

2.Türk Okçuluğu Ve Günümüzdeki Durumu

Tarihi süreç içerisinde Yeni Çağ' a kadar Türk okçuluğuna bakıldığında basit el baltalarından sonra ok ve yay ile ilgili buluntulara ilk defa Geç-Paleolitik çağda rastlanmaktadır. Daha sonra Mezolitik çağda yontulup cilalanmış çakmak taşından ok uçları bulunmuştur. Neolitik çağda ok uçlarında daha teknolojik yeni bir form ortaya çıkmıştır (Şekil 1). Okçulukla ilgili iki önemli buluntudan biri, Bohemya'da bulunan MÖ 2500-1800 tarihli pişmiş toprak bilek siperi ile buna bağlı olduğu tahmin edilen altın kaplama levhadır. Diğer, İngiltere Wiltshire kazılarında çıkan ve ok yapımında kullanılan taş törpüdür (Yücel, 2015: 11).

Şekil 1. Neolitik Çağa ait ok uçları (Cattelain, 2002: 58)

Bilinen en eski yay buluntusu buzullar sonrası dönem olan Mezolitik Çağ'a aittir. Arkeolojik buluntuların yanı sıra, Prehistorik dönemlerden kalma bazı mağara resimleri de okçuluğun tarihi sürecine ışık tutan belgelerdir (Yücel, 2015: 12).

Okçuluk tarihinde önemli bir evrime işaret eden en eski buluntular Asya'da Kuzey-Doğu ve Sibirya'da bulunmuştur. Avrupa ve Kuzey Afrika'da kullanılan

yaylar tek parça ağaçtan yapılırken, Orta Asya yaylarında karma bir yapı görülmektedir. Yayın iskeleti ağaçtan, kolların iç ve dış yüzleri boynuz, sinir gibi organik maddelerden yapılmaktadır. Ağaçtan yapılan yaylar ağacın cinsi ne olursa olsun bir süre sonra kuruyarak esnekliğini yitirir ve kullanılamaz hale gelir ancak karma yayların ömrü daha uzundur. Üstün kaliteli ve bakımlı bir Türk yayı iki yüz yıl kullanılabilirdi. Asya kökenli yayların bir diğer özelliği de boylarının kısa olmasıdır. Diğer Asya kavimleri içerisinde yay boyu en kısa olanı Türk yaylarıdır. Yay boyunun kısa olması, binicilerin at üzerindeki hareket yeteneklerini artırmasının yanında yayın gerilim gücünü ve atış aralığını da artırmaktadır. Bu üstünlükler ok ve yayın Asya kavimlerinin yüz yıllar boyunca ellerinden düşürmedikleri bir silah olarak kalmasını sağlamıştır (Yücel, 1999: 10; Yücel, 2015: 12).

Tarihte, geniş topraklara sahip, ilk önemli okçu millet İskitlerdir. At üzerinde her yöne isabetli atış yapabilen okçuları, savaşlarda çekilme esnasında arkaya doğru isabetli atış yapmaları ile ünlenmişlerdir. Grek vazo resimlerinde, İskit okçuları çok işlenmiş bir konudur (Yücel, 2015: 13). İskit dönemine (MÖ 4-3. Yy) ait Kul-Oba kurganında bulunan bir elektron vazo üzerinde yayına kirş takan bir İskit okçusu betimlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Altın Vazo Üzerine Yayını Kuran İskit Savaşçısı, The State Hermitage Museum – St. Petersburg (Başkan, 2014: 27)

Herodot, İskitlerden *atlı okçular* diye söz etmiş ve İskitlerin *ok atarak savaştıklarını* bildirmiştir (Göksu, 2013: 58). Sakalar, İskitler ve diğer Asya kavimleri ile iletişim kuran Medler ve Persler, okçuluğu benimsemişlerdir. Partlar, İran ve Suriye'ye okçuluğu getirip yaymışlardır. Yakın Doğu'da okçuluğu tanıtır

yaygınlaştıran, ileri teknikli karma yaylar kullanan ilk devlet Asurlular olmuştur. Karma Asya yayı, batı dünyasına ilk kez Augustus zamanında girmiştir (Yüce, 2015: 14).

Hunlar ve Göktürklerden beri geniş bozkırlarda dağınık halde yaşayan Türk boyları Doğu okçuluğunu başarılı şekilde uygulamışlardır. Doğu okçuluğunda kullandıkları yayların kabzaları düz, başları uzun, düz ve keskin biçimde dışa kıvrıktır. Tip olarak Doğu Asya'ya ait olan bu karma yay, Batıya doğru yayılıp Sasanilere geçmiştir. 728 yılında Emevi Halifesi Hişam B. Abdülmelik tarafından yaptırılan çöl sarayı Kasr el-Hayr-el Garbi Sarayı duvar fresklerinde antik figürlerin altında Asyalı Türk atlı avcı figürü, koşan atın üzerinde ileri doğru nişan almış bir okçu betimlemesi vardır (Şekil 3)

Şekil 3. Asyalı Türk atlı avcı figürü, MS 727, Ürdün, (Başkan, 2014: 51)

Sonraları Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu Türkleri, Moğollar, Tatarlar ve Osmanlılarda da gelişerek varlığını sürdürmüştür. Karma yaylar batıya doğru yayılarak Sasanilere geçmiştir. Daha sonra Büyük Selçuklu ile Anadolu Selçuklu Türkleri ile Moğollar, Tatarlar ve Osmanlılar da karma yay tipini geliştirerek başarıyla kullanmışlardır (Yücel, 1999: 1, 2; Yücel, 2015: 16).

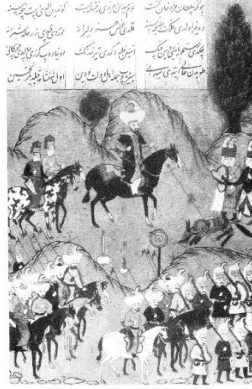
Kitab-al Fünun adlı, 1470 yılında Memluk ordusu için hazırlanmış olan süvarilerin binicilik ve savaş talimnamesinde okçular betimlenmiştir (Şekil 4). İbn Ahi Hazim tarafından çizilen minyatürde, yukarda asılı olan sabit hedeflere hareket halinde at üzerindeyken okçuların atış yapmasını gösteren bir sahne vardır (Başkan, 2014: 109).

Şekil 4. Kitab-al Fünun'da betimlenen atış talimi sahnesi (Başkan, 2014: 109)

Sultan Orhan ve torunu Yıldırım Beyazıt'tan hatta Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak, Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt, avcı olan IV. Mehmet'e (17. Yüzyılın başlarına) kadar pek çok padişah okçuluk mesleğinin ilerlemesi için çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda okçuluk gelişerek devam etmiştir. Uç beyliklerinde bulunan akıncılarda aranan dokuz koşuldan ikisinin iyi bir ata ve iyi bir yaya sahip olmak olmasından bunu anlamaktayız (Aktepe, 2012:5; Mustafa Kani Bey, 2010: XX; Yücel, 2015: 7).

Bu dönemde okçuluk, savaş okçuluğunun yanı sıra askeri çalışmalarda ve av sporu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya budunlarında ve Moğollarda çok aşırı olmayan av partileri Osmanlı döneminde oldukça aşırıdır. I. Murad'ın ava olan ilgisini, askeri dinlenirken kendisinin av ile ara geçirmesini gösteren Hünernâme'de bulunan bir minyatürden anlamaktayız. Ayrıca resmin ortasındaki ayaklı hedeften, avdan önce, hedefe ok atışları yapıldığı görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Sultan I. Murad'ın zırh giydirilmiş kurdu cirir ile avlayışı, Hünername C.I, (Yücel, 1999: 458).

Gözünden vurmak ya da *turnayı gözünden vurmak* bir okçuluk deyimidir ve atıcının becerisini ifade eder. Zamanla zor bir hedefe başarıyla ulaşıldığını ya da çok isabetli bir duruma erişildiğini anlatan alegorik bir ifadeye dönüşmüştür. Çelebi Mehmet döneminde de savaş ve avda okçuluk sürdürülmüştür. Hünername'de Çelebi Mehmet'in Karaman seferinde Kızılırmak kıyısında avlanışını betimleyen bir minyatür bulunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Çelebi Sultan Mehmed'in Karaman Seferine giderken Kızılırmak kenarında avlanışı, Hünername C. I, (Türkmen, 2009: 88).

İstanbul'un fethinden sonra Türk okçuluğu yeni bir boyut kazanmıştır. Önceleri daha çok askeri alanı ilgilendiren okçuluk bu dönemde spor okçuluğuna doğru evrilmiştir. Spor okçuluğu olarak karşımıza çıkan bu kuruma değişik sınıflardan kişiler, hiçbir ayrımcılık gözetilmeden katılabilmektedir.

Orhan Bey Bursa'da, Yıldırım Beyazıt Gelibolu'da ok meydanları yaptırmışlardır. Okçuluğa ayrılan ve bir vakıf kurumu olarak çalışan ok meydanlarına sadece Osmanlı İmparatorluğunda rastlanmaktadır. Ok meydanları, bir vakfa bağlı olması, seçimle işbaşına gelen yöneticilerinin bulunması, iç tüzüğünün olması ve üyelerinin sicile kaydolması bakımından modern bir spor kurumudur. Geçmişten gelen okçuluk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olması ve disiplinli yapısının yanında İslami inançlar açısından da büyük önemi olan okçulukta ok meydanları kutsal sayılmakta ve buralara abdestsiz ve içkili olarak girilmemektedir.

Eldeki kayıtlara göre bilinen en eski ok meydanı 14. yy başlarında kurulduğu tahmin edilen Edirne meydanıdır. Bahtiyarzade Hasan Çelebi, buradaki menziller anlatılırken bazılarının Sultan II. Murat devrinden kalmış olduğunu işaret etmektedir. Fetih'ten sonra ünlü okçuların çoğu İstanbul'a göç etmiş bundan dolayı da Edirne'deki menziller ihmale uğramıştır. İstanbul ok meydanı fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmet'in emri ile kurulmuştur. Bu konudaki fermanlarda kuruluş amacı gazilerin ve halkın ok atması ve toplu halde dua etmesi olarak açıklanmıştır (Aktepe, 2012:10, 11; Mustafa Kani Bey, 2010: XX). Okmeydanı şeyhliği yani müdürlüğü olan bir kurum niteliğindedir. Okmeydanı talim yeri olmakla birlikte bir çeşit atıcılık okulu haline de getirilmiştir. Bilinen on bir adet şeyhi yani müdürü vardır. Bu yönüyle İstanbul'daki ilk spor teşkilatı olma özelliğini taşımaktadır (Ayanaoğlu, 1974: 25, 26).

Okçu birliklerinin Osmanlı ordusu için önemini ordunun yapısını inceleyen araştırmacılar ayrıntılı olarak anlatmışlardır. Bu araştırmacılardan biri olan Erdal KÜÇÜKYALÇIN *Turnanın Kalbi* adlı kitabında Yeniçeri Ocağının yapılanmasını şu şekilde anlatmaktadır: 14. yy'ın sonlarına doğru Osmanlının ordusu olan Yeniçeri Ocağının yapılanmasında *ağa bölükleri* ve *cemaat ortaları* olmak üzere iki ana kısım bulunmaktaydı. Yaya birlikler olan *cemaat ortaları* kanun-u kadime göre 100 neferlik birimlerdi. Bu ortarlardan, 54. Yaya Ortası okçu birliğiydi ve nişanları *yay üzerinde ok* imgesiydi. Zenberekçi Ortası olan 82. Orta, kurmalı mekanik yay ve tüfek kullanımında ustalaşmıştı ve nişanı *yay üzerinde tüfek* imgesiydi (Küçükyalçın, 2013: 78-80).

Bunlardan başka IV. Murat ve III. Selim'de birer kemankeş (ok ustası) olarak okçuluğa önem veren padişahlar arasında yer alırlar. Sultan II. Mahmut iyi bir yay çekicisi ve ok atıcısı olarak devrindeki kemankeşlerin önde gelenlerindendir. Sultan eski atış yerlerini tekrar ortaya çıkarmış, ayak taşlarını tespit ettirmiş, yarışlarda

bulunmuş, okçu yiğitler ile ok meydanlarında dolaşmış, eski okçuların adlarının kaybolmamasını sağlamış, yarışlarda ödüller koymuş ve en önemlisi bir okçuluk mektebi açmıştır. Okçuluk tarihini inceleyen ve yazılan eserleri okuyan II. Mahmut mevcut eserleri eksik görüp yeni bir okçuluk kitabı yazması için 1835’de Mustafa Kani Bey’i görevlendirmiştir. Böylece günümüze kadar gelen oldukça ayrıntılı bir okçuluk kitabı ortaya çıkmıştır. Mustafa Kani Bey’in *Okçuluk Kitabı* 2010 yılında Prof. Dr. Kemal YAVUZ’un önsözüyle, Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminin olumsuzlukları okçuluğu da etkilemiştir. İmparatorluğun I. Dünya Savaşına girmesi ile okçuluk faaliyetleri durdurulmuştur. Cumhuriyet Devrinde Atatürk milli sporlara önem vermiş, Türk Okçuluğunun yeniden canlandırılmaya çalışılmış ve Okspor Kurumu açılmış, okçular Dolmabahçe Sarayı’nda gösteri atışı, Ankara’da 19 Mayıs törenlerinde Türk okları ve yaylarıyla atış yapmışlardır. Okspor Kurumu’nun kapatılması 2. dünya harbi’nde Türkiye savaşa girmese de ülkeye getirdiği ağır şartlar Okmeydam’ndaki çalışmaları güçleştirmiş ve ara verdirmiştir (Hattatoğlu, 2006:108).

Okçularımız Olimpiyat, dünya, Avrupa Şampiyonası, Akdeniz oyunları ve Balkan Şampiyonalarında ferdi ve takım olarak başarılı neticeler almaktadır. 1931 yılında kurulan Uluslararası Okçuluk Federasyonu’na (FITA) Türkiye 1955 yılında 16. üye olarak katılmıştır. Okçuluk sporu, ok ve yayın icadından günümüze kadar; Türk spor tarihinde kesintisiz olarak devam etmektedir (Hattatoğlu, 2006:109).

3.Okçulukta Kullanılan Araçlar

Okçulukta çok çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Ancak temel araç ok ve yaydır. Türklerin okçuluk alanındaki başarıları, sürekli idmana, ileri atış disiplinine olduğu kadar, kullanılan yay ve okların özelliğine ve üstün kalitesine de dayanmaktadır. Yay ve okların yapımında, kullanım amacına en uygun biçim ve kalitede mükemmellik en temel iki unsurdur. Bu iki unsuru en ileri düzeye taşımak için yüzyıllar süren yorucu bir deneme ve araştırma çabası harcanmıştır.

Yayların yapımında, uzunluk, bileşenler ve ağırlık son derece önemli değişkenlerdir. *Çile* adı verilen yay kirişi özel yapım ve uygulayım aşamalarından geçen önemli bir öğedir. Çilenin boyu, kalınlığı, ağırlığı okçuluğun başarısı açısından önemlidir.

Ok yapımı da aynı önemi taşımaktadır. Ok gövdesinin yapımında okçu ustaları tarafından özel tezgahlar kullanılır. Okun gez yerinin hazırlanması ustalık isteyen bir iştir. *Gez*, okun baş tarafında bulunan, biçimi laleyi andıran, çileye takılacak olan çentiktir (Şekil 7). *Adi gez*, *başpare* ve *bakkam gez* olmak üzere üç tiptir.

Şekil 7. Gez (Ölmez, 2017)

Gez, kemikten, fildişinden, yaban keçisi boynuzundan veya bakkam ağacından yapılır. Daha sonraki aşama oka soya ve temren takılmasıdır. Menzil oklarının ucuna, taşmayacak büyüklükte, soya adı verilen sivri bir kemik parçası geçirilir. Kemik yerine fildişi, balık dişi ya da boynuz da kullanılabilir. Soya okun ucuna çıkmayacak şekilde geçirilerek monte edilir. Okların ucuna kullanılacağı yerlere göre değişik biçimlerde olan temren geçirilir. Temren çoğunlukla çelikten yapılır ve soyanın tersine okun ucuna geçirilmez okun ucuna girer. Oka saplanan yani giren kısmına temren iğnesi denir. Soya ve gez yapımı tamamlandıktan sonra boğaz, göbek ve diğer kısımlarının kalınlığı ayarlanır ve bu işleme *oka endam vermek* denir. Daha sonra okuna arkasına yelek takılır ve çağı yani düzgünlüğü kontrol edilir. Oldukça ustalık gerektiren ok yapımının zorluğu ok çeşitlerine göre değişir. Türk okları kullanım yeri ve amacına göre menzil okları, puta (hedef) okları, tirkeş (savaş) okları, meşk okları ve idman okları olmak üzere beş çeşittir (Yücel, 2015: 308-343).

Okçulukta kullanılan yardımcı araçlar da vardır. Bunlar, kabza sargısı (muşamba), yayın kabzasını atıcının eline uyacak ölçülere getirmek için kullanılan sargıdır. Kement, yayı kurmaya yani çilesini takmaya yarayan bir çeşit kayıştır. Bilek siperi, kabza tutan sol el bileğine bağlanan oku kabzaya kadar çekmeye yarayan bir araçtır. Ok ve yay çantaları, uzun zaman kullanılmayacak olan yaylar yay kesesinde saklanır. Bu yay keseleri, Tirkeş, sadak, gedeleç gibi adlarla bilinirler (Yücel, 2015: 349).

4. Türk Okçuluğunda Zihgir (Zingir)

Okçulukta kullanılan yardımcı araçlardan en önemlisi zihgirdir. Zihgir veya zingir, ok atışı sırasında parmak boğumunu yaralanmalardan korumak amacıyla sağ elin başparmağına takılan atış yüzüğüdür. Diğer adları, Osmanlıca zingir, zehgir veya şast olan yüzük, Arap kaynaklarında *küştiban*, İran kaynaklarında yüksük anlamına gelen engüştivane olarak da bilinmektedir (Yücel, 2015: 482). Şast Farsça'da 60 anlamına gelmektedir ve yüzük adını buradan almaktadır. Zihgir (şast), ok atarken işaret parmağının ilk boğumu, başparmak tırnağı üzerine konulur; parmakların bu şekli eski Arap parmak hesabında 60 sayısının karşılığıdır (Aktepe, 2012: 22; Yücel 2015: 348).

Zihgirin işlevi, yayın kirişine takılarak kirişin kolay çekilmesini sağlamak ve parmak dibini yaralanmalardan korumaktır. Türk, Moğol, Kore, Pers, Bizans okçuluk geleneklerinde birbirinden kolay ayırt edilemeyecek kadar benzer yapıda zihgirler görülür. Yine de zihgirin yapısal özellikleri, kültüre ve muhtemelen atış tekniğine göre değişiklikler göstermektedir. Zihgir; damak veya kaş, kulak ve eşik olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Zihgirin parmak üzerine binen uzunca yerine damak veya kaş; iç tarafına yapıştırılan deri parçasına kulak; kiriş takılan iç kenarına ise eşik adı verilmektedir (Yücel, 2015: 482) (Şekil 8).

Şekil 8. Zihgirin bölümleri (Ölmez, 2017)

Bazı kaynaklarda zihgirin kısa yayların çekilmesi için geliştirildiği belirtilmektedir. Asya ve Ortadoğu okçuluğunu Batılı okçuluk ekollerinden ayıran en önemli özellik, yay çilesinin başparmakla çekilip bırakılmasıdır. Bu tekniğe göre yay çilesi çekilirken el *mandal* olarak adlandırılan özel bir biçimde kapatılır. Oku gezledikten sonra çileyi başparmak boğumuna yerleştirerek, işaret parmağını başparmak tırnağı üzerine kapatmaya mandal denilmektedir. Mandalda veya çekiş ve atış sırasında çilenin kontrolü zihgirsiz olarak çok daha hassas yapılmaktadır. Ancak zihgirsiz atış yapmak parmakta yaralanmalara ve nasırlanmaya yol açmaktadır. Zihgir, parmağı çilenin baskısından korurken, atış balistiğine olumlu etki yapmaktadır. Atıcının parmağına uygun zihgir yapmak ise ustalık isteyen bir iştir. Zihgirin genişliği parmağa rahat bir şekilde girecek kadar olmalıdır. Dar olması parmağın boğulmasına, bol olması ise kirişin parmak boğumu ile eşik arasına sıkışık olmasına neden olmaktadır. Zihgir yapımının uzmanlık gerektirdiği okçu ve yaycı esnafın dışında kendilerine ait bir esnaf loncalarının bulunmasından da anlaşılmaktadır (Aktepe, 2012: 23; Mustafa Kani, Bey, 2010: 43; Yücel, 2015: 348).

Türk okçuluğunun en iyi belgelendirilmiş safhası, Osmanlı okçuluğudur. Osmanlı'da okçuluk sadece bir savaş sanatı olarak kalmamıştır, 15. yüzyılın başından itibaren aynı zamanda sistemli bir şekilde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Atıcılar

tekkesinde bir antrenör nezaretinde, belli bir eğitim metodolojisiyle yetiştirilen kemaneşler (ok atıcıları), yine belli kurallara ve formalitelere uygun olarak icazet alırlardı. Bu sporcuların kıran kırana rekabeti, hatırı sayılır bir üretim sektörü tarafından desteklenip beslenmekteydi. Osmanlılar, ulaşılması bugün bile zor menzil rekorlarına imza atmakla kalmamış, Asya tipi karma yayı teknik açıdan en mükemmel hale getirmişlerdir. Kemangerler ve tirgerler yani yay ve ok yapan ustalar esnaf loncaları halinde örgütlenmişlerdir. Okçuluk sanatının olmazsa olmazı zihgirin yapımının uzmanlık gerektirdiği, zihgir yapımının bağımsız bir esnaf-zanaatkar loncası tarafından üstlenilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Pirleri, Mustafa Kani Bey'e göre Ali bin Ebü Talib, yani Hz. Ali, Evliye Çelebi'ye göre ise Şağhal bin Sa'id Kaşi'ydi (Mustafa Kani, Bey, 2010: 244).

5.Zihgir Yapımı Uygulayımına Yönelik Bir Atölye Çalışması

Zihgir yapımında halka şeklinde kesilen kösele, boynuz, kemik, fildişi gibi organik malzemelerin yanı sıra; yarı kıymetli taşlar, bakır ve gümüş gibi kıymetli ve kıymetsiz metaller de kullanılmıştır. Bronz zihgirler üzerinde genellikle kazıma, yarı kıymetli taş ve kıymetli metalden yapılmış zihgirler üzerinde kakma tekniğiyle yapılmış süslemelere rastlanır. Şir'i mahi denilen balığın dışından, gergedan ve geyik boynuzundan yapılan zihgirler, iyi cila aldığı ve zamanla sararmadığı için daha yaygın olarak kullanılmaktaydı (Aktepe, 2012: 14; Yücel, 2015: 349).

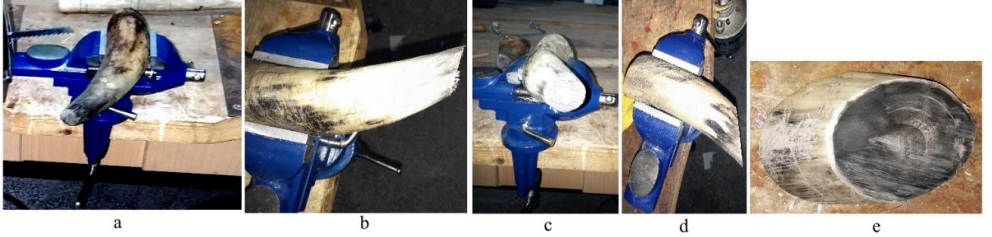
Maden ve taş olanlar dışında, hangi malzemeden yapılacak ise önce keser ile biçim verilir. Sonra kalın matkapla delinir ve ardından ince dişli eğe ile tesviyesi yapılır. Damak veya kaş denilen uzun kenarının kirişin üzerinden kayacağı dış yüzü yuvarlatılıp cilalanır. İç tarafı parmak memesi oturacak şekilde hafif oyulur. Oyuğun genişlik ve derinliği parmaktan mühür mumu ile alınan kalıba göre yapılır. Sonra damağın içi bir miktar daha oyularak, buraya balık tutkalı ile bir sahtiyan parçası yapıştırılır. Diğer ucu damağın üzerine doğru yatırılır. Zihgirlerde delik çapı ortalama 2 cm kadardır (Yücel, 2015: 349).

Zihgir yapımını deneyimleyerek somutlaştırmak amacıyla bir atölye çalışması oragize edilmiş ve modelleme çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada öküz boynuzu materyal olarak seçilmiş ve bununla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Boynuz çeşitli hayvanların iskeletlerine bağlı olarak derilerinin dışına çıkmış kemiktir (Şekil 9). Yapısının işlenmeye müsait olması nedeniyle çok eski dönemlerden beri çalgı aletleri, süs eşyaları, ev eşyaları gibi çeşitli objelerin yapımında kullanılmıştır. Boynuz aynı zamanda Türk okçuluğunda, karma yay yapımında kullanılan doğal malzemelerin başında gelmektedir (Aktepe, 2012: 14).

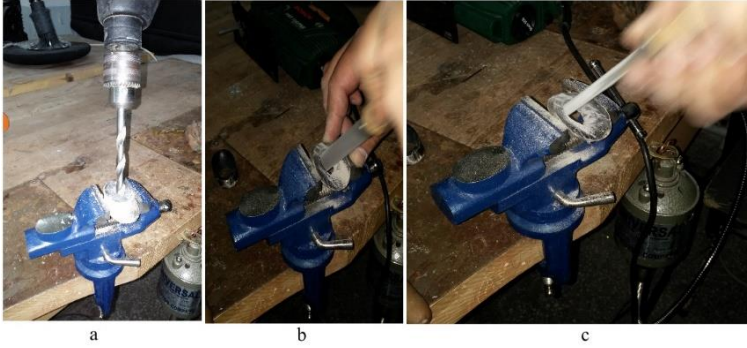
Şekil 9. Boynuzlar (Özdamar, 2017)

Bu çalışmadaki zihgir, Süleyman Demirel Üniversitesi Gönen Meslek Yüksek Okulu takı tasarımı atölyesinde yapılmıştır. Zihgir yapımının ilk aşaması olarak öküz boynuzu temin edilir. Kesileceği yeri işaretlenen boynuz, kesim esnasında sabit kalması için mengene yardımıyla sıkıştırılır, bıçkı veya dekupaj ile işaretlenen yerden kesilir ve zihgir yapılacak olan boynuz parçası elde edilmiş olunur (Şekil 10).

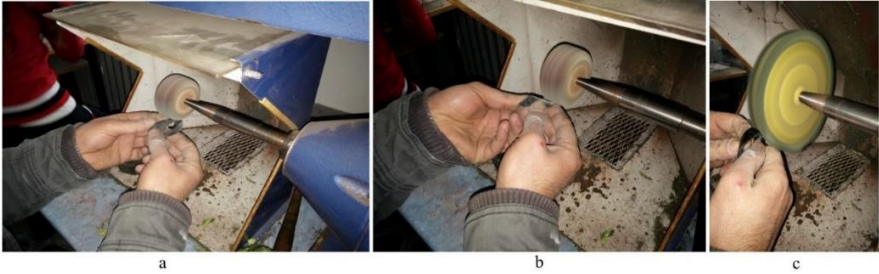
Şekil 10. a, b, c, d ve e. Boynuzun mengenede sıkıştırılması, kesilmesi aşamaları (Özdamar, 2016)

Bıçkı ile kesilen parça matkap kullanılarak delinir ve delinen parça kullanacak kişinin parmağına tam oturması için eğe yardımıyla genişletilir ve parmağa zarar vermesini engellemek için sert olan köşeler kırılır (Şekil 11).

Şekil 11. a, b ve c. Boynuzun delinmesi aşamaları (Demirci, 2016)

Köşeleri kırılan zihgirin dış yüzeyi polisaj kullanılarak zımparalanır ve yine polisaj ile cilalanır (Şekil 12).

Şekil 12. a, b. Boynuzu zımparalama işlemi (Özdamar, 2016).

Böylece zihgir süslenmeye hazır hale gelmiştir. Fakat istenilirse bu şekliyle de kullanılabilir (Şekil 13).

Şekil 13. Zihgir: a-b. Boynuzun işlenmeden önceki kesilmiş durumu, c-d. Kakması yapılmış görünümü (Özdamar, 2016)

Bir atıcının parmağına en uygun zihgiri tasarlayarak yapmak beceri ve ustalık gerektiren bir sanattır. Bu nedenle zihgir kişiye özel olarak tasarlanıp yapılmalıdır.

6.Zihgirin Özellikleri Ve Kullanımı

Zihgir atış sırasında sağ elin başparmağına takılır (Şekil 14).

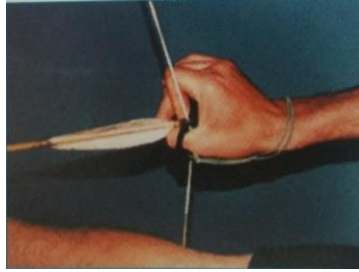

Şekil 14. Zihgirin takılışı (Özdamar, 2016)

Oku gezledikten sonra çileyi başparmak boğumuna yerleştirerek işaret parmağı başparmak tırnağı üzerine kapatmaya okçulukta mandal denilir. Mandalda ve çekiş ile

atış sırasında zihgir kullanmadan çilenin hassasiyet kontrolünü sağlamak daha olasıdır. Fakat sürekli olarak zihgirsiz ok atmak parmak boğumunda yaralanmaya ve nasırlaşmaya neden olur. Atıcının parmağına uygun zihgiri yapmak bir uzmanlık alanıdır. Bu işin ayrı bir uzmanlık gerektirdiğini okçu ve yaycı esnafın dışında, zihgir ustalarının kendi pirleri ve gedikleri olan bağımsız bir esnaf loncası bulunmasından anlaşılmaktadır (Yücel, 1999: 309,310).

Zihgirin kullanımı ile ilgili olarak Mustafa Kani Bey’e ait Telhis-i Resailat-ı Rumat adlı Okçuluk Kitabında anlatıldığı üzere Vahid Efendi Risalesinde “*sağ elin başparmağı üzerine salavat parmağını turnak tarafından üçüncü boğumunu okun gezine getirip bağladıktan sonra küçük, yüzük ve orta parmaklar sıkıca yumulmalıdır* (Şekil 15). *Şağa ve sola kaydırmadan şastı kulak hizasına yüze yakın şekilde getirmeli, yayın girişini de kola ve göğse dokundurmamak gerekir*” denilmiştir (Yavuz ve Canatar, 2010: 17).

Şekil 15. Okun gezine getirip bağlanması (Kuşoğlu, 2006: 68)

Zihgir deliğinin genişliği parmağa rahatça girecek şekilde tasarlanmalıdır. Dar oluştaki parmağı boğar, geniş olursa yerinden kayar.

7.Müze Derlemleri ve Minyatürlerdeki Zihgir Örnekleri

Kıymetli metallere ve organik malzemelerden oluşturulmuş olan zihgirler, Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi’nde sergilenmektedir veya silah koleksiyonunda muhafaza edilmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki okçuluk donatıları (Şahin, TSM, 2016)

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'ndeki zihgir örneklerini farklı tekniklerle ve süslemelerle bezenmiş olduğu görülmektedir. Şekil 17a'da zihgirin altın varakla bezenmiş olduğu, Şekil 17b'de zihgir üzerine yuva açılarak sıvama tekniğiyle firuze taşlarıyla süslenmiş olduğu, Şekil 17c'de ise zihgir döküm tekniği ile oluşturulmuş olduğu görülmektedir.

Şekil 17. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki zihgir örnekleri (Şahin, TSM, 2016)

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'ndeki Env. No.74 zihgir, yeşim taşından üzeri burma altın telli, altın yapraklı, yakut taşlarla çevrelenmiş, tek zümrüt taşlıdır (Hattatoğlu, 2006: 110), (Şekil 18).

Şekil 18. Topkapı Sarayı Müzesi'nde zihgir örneği (Hattatoğlu, 2006: 110)

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde sergilenmekte olan diğer zihgir örnekleri ise süsleme yapılmamış, sade görünümüne sahiptir (Şekil 19).

Şekil 19. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki zihgir örnekleri (Şahin, TSM, 2016)

Müze derlemleri kadar minyatürlerde de okçulukta zihgir kullanımına değgin gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemlerden birinci örnek Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan bir minyatürdür. Soylu kesimin avlanmasını tasvir eden minyatürde tonlamalar yapılmış, sıvama altın yaldız sürülmüş zemine serpiştirilmiş demetler halinde çiçekler görülmektedir (Şekil 20). Avlanan süvariler adlı bu minyatürde avcılardan birinin başparmağında bulunan zihgir dikkat çekmektedir (Bağcı, vd., 2006: 62,63).

Şekil 20. a. Avlanan Süvariler. Arifi, Guyu Çevgan, 1539-40, TSM, H. 845, y. 34b-35a, b. Zihgir takmış avcı (Bağcı, vd., 2006: 63)

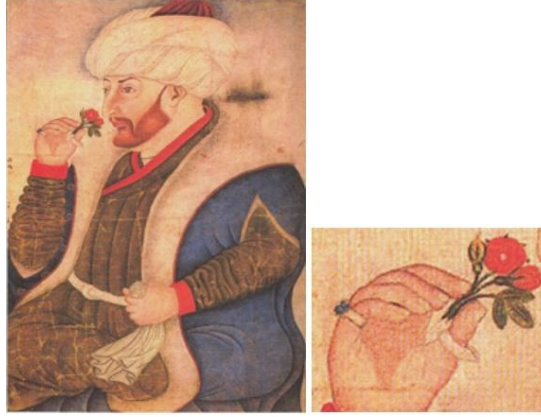
Nigari (Haydar Reis, 1491-1572) bir portresinde Kütahya'da Şehzadeliği döneminde ok talimi yapan II. Selim'i betimlemiştir. İki yaprak olarak tasarlanmış

olan portrede solda şehzade, arkasında ise bir elinde şehzadenin okunu, diğer elinde ise bir karanfil tutan doğancı dikkat çeker (Şekil 21). Doğancının elindekiler, bir yandan şehzadenin ok atmadaki hünerine, diğer yandan da çiçek aracılığıyla sanat ve edebiyat alanlarındaki gelişmiş beğenisine işaret ediyor olmalıdır. Burada da şehzade Selim'in sağ başparmağındaki zihgir dikkat çekmektedir (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2006: 88,89; Başkan, 2014: 140).

Şekil 21. Şehzade Selim Ok Atarken Albümü,1561-62, TSM, H. 2134 y.2b-3a, Şehzadenin başparmağında görülen zihgir (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2006: 89)

Şiblizade Ahmet tarafından 1480 yılında yapıldığı düşünülen Sultan II. Mehmet portresinde (Şekil 22) Sultan'ın başparmağında zihgir takılı olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed parmağında zihgir olduğu halde resmedilen ilk Sultan almasının yanında belki de ok yüzüğüyle resmedilmiş ilk insandır (Başkan, 2015: 124; Kuşoğlu, 2006:45).

Şekil 22. Şiblizade Ahmet tarafından 1480 yılında yapıldığı düşünülen Sultan II. Mehmet portresi ve Sultan'ın başparmağında takılı olan zihgir (Başkan, 2014: 125)

Sultan II. Selim'in saray Şehnamecisi Seyyid Lokman bin Hüseyin El-Aşuri'nin metinlerini yazıp, dönemin saray nakkaşlarının üstadı Nakkaş Osman'ın resimlerini yaptığı *Kıyafetu'l İhsaniye fi Şemail'i Osmaniye* adlı minyatürlü yazma eserde, yedinci sırada yer alan Sultan II. Mehmet portresinde Sultan'ın sağ el başparmağında kırmızı renkli, üzeri süslü olduğu dikkati çeken bir zihgir görülmektedir (Şekil 23) (Başkan, 2014: 144).

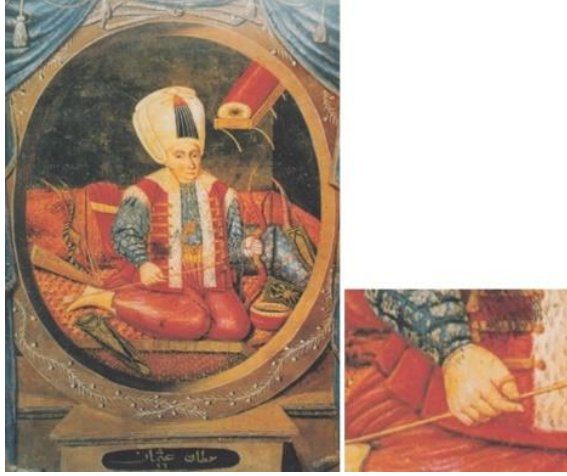
Şekil 23. Nakkaş Osman'ın Sultan II. Mehmet portresi ve Sultan'ın sağ el başparmağındaki kırmızı renkli, üzeri süslü zihgir, TSM, H. 1563, s.37g (Başkan, 2014: 144)

Aynı eserde Nakkaş Osman, Sultan II. Selim'in portresinde Sultan'ı saray giysileri içerisinde asil bir duruşla betimlemiştir. Benzer şekilde Sultanın sağ el başparmağında kırmızı mendilinin altında, kırmızı renkli bir zihgir göze çarpmaktadır (Şekil 24) (Başkan, 2014: 144).

Şekil 24. Nakkaş Osman'ın II.Selim portresi ve Sultan'ın sağ el başparmağındaki kırmızı renkli zihgir, TSM, H. 1563, s.37k (Başkan, 2014: 144)

Suna ve İnan Kırac Koleksiyonunda bulunan bir Anonim albümde, Sultan II. Osman ok talimi yaparken betimlenmiştir (Şekil 25). Bu minyatürde, Sultan'ın karşısında yukarda duran, ok atılan hedef tahtası (kalın bir ağaç kütüğü); Sultanın çevresinde serpiştirilmiş olarak duran, dört adet süslemeli, işlemeli sadak; biri elinde, diğer ikisi arkasında olmak üzere üç adet süslemeli, çeşitli renklerde yay; Sultan'ın kabza tutan sol el bileğine bağlanmış olan beyaz renkli bilek siperi; Sultanın sağ elinde ok ve oku tutan elinin başparmağında zihgir görülmektedir. Bir okçunun taşıması gereken tüm donatı ve araçların Sultanın çevresinde betimlenmesi, Sultan II. Osman'ın okçu padişahlardan olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (Başkan, 2014: 168).

Şekil 25. Anonim albüm, Sultan II. Osman ve sağ el başparmağında zihgir, S. İ. Kırac Koleksiyonu, İstanbul (Başkan, 2014: 168)

8. Değerlendirme ve Sonuç

Türklerde okçuluk kavramı saldırı ve savunma aracı olmanın yanı sıra günlük yaşamlarının en önemli görüngüsü ve kültürlerinin bir parçasıdır. Türklerle özdeşleşmiş olan okçulukta ok ve yayın yanında, kullanımını kolaylaştırmak ve güvenliği artırmak için bazı yardımcı gereçler de kullanılmıştır. Bu gereçlerden biri de atış esnasında parmak boğumunu yaralanmalardan koruyan zihgirdir. Zihgir çeşitli metallerden ya da deri, fildişi, boynuz gibi doğal malzemelerden yapılabilmektedir.

Bu çalışma insanlığın en eski dönemlerinden bu yana savunma, avlanma gibi ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan okçuluğa ait unsurlardan biri olan zihginin yeri ve önemi tarihi belgeler üzerinden irdelenmiştir. Türk okçuluğuna özgü bir donatı olan Osmanlı padişahları tarafından da özenle kullanılan zihginin günümüz Türk okçuluğunda da kısa yay okçuluğu alanında kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

Bir atölye çalışmasıyla zihgir yapımı deneysel olarak tecrübe edilmiştir. Bu deneyimle zihgir yapımının ne denli zor ve ustalık gerektiren bir sanat olduğu somutlaştırılmıştır. Ayrıca zihgir yapımı ve kullanımı üzerinde farkındalık yaratmak ve okçuluğa ilgi duyanları bu yönde motive etmek gerektiği vurgulanmıştır. Bu modelleme çalışmasında zihgir malzemesi olarak boynuz seçilmiştir. Çalışma

sonucunda iki farklı süsleme tekniği kullanılarak uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Uygulamaların aşamaları tek tek resmedilerek açıklamaları yapılmıştır.

Günümüzde tarihi konulu yerli dizilerin izleyici çekmesiyle birlikte, okçuluk sporuna olan ilgi yoğunlaşmış görünmektedir. Okçuluk sporuna günümüz insanının ve gençlerin ilgisi moda olan diziler bağlamında kalmamalı, bilinçli eğitim programlarında yer verilerek sürdürülebilir bir duruma getirilmelidir.

Çalışmanın günümüzde Türk okçuluğuna gönül vermiş olanlara ışık tutması ve yol açması ümit edilmektedir.

Dipnot

1 Çetir: Osmanlılar döneminde padişahların tahtları üzerine kurulan yüksek tepeli çadır biçiminde gölgelik. Çetir bir tahtın veya yatağın başına şemsiyeye benzer şekilde yapılırdı; Çetir, Avrupa'ya geçtikten sonra şemsiye şeklinde çoğalmıştır.

* Fotoğraf çekimleri ve çizimler, 2016-2017 yılları arasında, Filiz Nurhan ÖLMEZ, Halit ÖZDAMAR, Sedat DEMİRCİ tarafından, Topkapı Sarayı Müzesi (TSM) fotoğraf çekimleri Samet ŞAHİN tarafından yapılmıştır.

KAYNAKLAR

Aktepe, Kürşat. Okçuluk. 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Ayanaoğlu, İsmail, Fazıl. Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1974.

Bağcı, Serpil, Çağman, Filiz, Renda, Günsel ve Tanındı, Zeren. Osmanlı Resim Sanatı. Ankara: 1. Baskı, İstanbul T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3073, 2006.

Başkan, Seyfi. Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 384, Araştırma-İnceleme: 73, 2014.

Cattelain, Pierre. Apparition et évolution de l'arc et des pointes de flèches dans la Préhistoire européenne (Paléo-, Mésos-, Néolithique), Catene Operative Dell'Arco Preisteriko. Italy: Incontro di Archeologia Sperimentale, Fiavè - S. Lorenzo in Banale, 2002.

Göksu, Erkan. Okla Yükselen Millet. 1. Baskı, Konya: Kömen Yayınları: 94, 2013.

Hattatoğlu, İlhan. İstanbul Okmeydanı ve Fatih Sultan Mehmed'in Okçuluğu. Vakıflar Dergisi, Özel Sayı: 104-115, 2006, 108-110.

Kuşoğlu, M. Zeki. Türk Okçuluğu ve Sultan Mahmud'un Ok Günlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları Kültür Serisi: 315, 2006.

Küçükyalçın, Erdal. Turnanın Kalbi. Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik. 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Mustafa Kani Bey. Okçuluk Kitabı (Telhis-i Resa'ilat-ı Rumat), Editör: İ. Aydın Yüksel, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz ve Mehmet Canatar. 1. Baskı, İstanbul: Tarihi Okçuluk Enstitüsü Yayınları:1, 2010.

Turan, Osman. Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması. Belleten, Temmuz-1945, Cilt: IX, Sayı: 35, 1945, 309-312.

Türkmen, Nalan. Türk Kültüründe Av, Avcı, Kuş İkonografisi ve Hünername'deki Betimlemeleri. Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi. Yıl 1, Sayı 1, 2009, 88.

Yavuz, Kemal, Canatar, Mehmet. Okçuluk Kitabı Telhis Resailat-ı Rumat. 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları: 109, 2010.

Yücel, Ünsal. Türk Okçuluğu. 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını:182, 1999.

Yücel, Ünsal). Türk Okçuluğu. 2. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını:182, 2015.